

■ ΦΥΛΟ ΚΑΙ ΤΠΕ: Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΩΝ ΜΟΥΣΟΥΛΜΑΝΩΝ ΓΥΝΑΙΚΩΝ ΤΗΣ ΘΡΑΚΗΣ

Κερατώ Γεωργιάδου

Καθηγήτρια ΠΕ 19, Μεταπτυχιακή φοιτήτρια
keratsog@yahoo.gr

Γεράσιμος Κέκκερης

Αν. Καθηγητής, ΠΤΔΕ, ΔΠΘ
kekkeris@eled.duth.gr

Περίληψη

Αυτό το άρθρο βασίζεται στην έρευνα που έγινε στην περιοχή του Ν. Ροδόπης μεταξύ γυναικών μελών της Μουσουλμανικής μειονότητας της Δ. Θράκης προκειμένου να διερευνηθεί η σχέση των γυναικών αυτών με τις Τεχνολογίες Πληροφορικής και Επικοινωνιών (ΤΠΕ). Στο άρθρο παρουσιάζονται δημογραφικά στοιχεία και οι σπουδές των γυναικών, γίνεται περιγραφή το που ή πως οι συμμετέχουσες στην έρευνα ήρθαν σε επαφή με τους Η/Υ, τους λόγους που τους χρησιμοποιούν, τη σχέση τους με το Διαδίκτυο, καθώς και κάποιες επικοινωνιακές τους ανάγκες και εμπειρίες.

Λέξεις Κλειδιά

Φύλο, Μουσουλμανική μειονότητα Θράκης, Τεχνολογίες Πληροφορικής και Επικοινωνιών.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Παρόλο που εργασιακά η γνώση των νέων τεχνολογιών θεωρείται ότι συνεισφέρει πολύ θετικές προοπτικές απασχόλησης, οι γυναίκες απαρτίζουν μόλις το 20-30% των επαγγελματιών στο τομέα των νέων τεχνολογιών (WTDC 1998), (Βιτσιλάκη, κ.α. 2001). Βάσιμα στοιχεία μας δείχνουν ότι αντίθετα με την κοινή πεποίθηση, οι γυναίκες δεν αποφεύγουν ηθελημένα τους υπολογιστές. Επίσης εμφανίζονται να «συνδέονται» στο διαδίκτυο με ταχύτερους ρυθμούς παρά ποτέ (Van Slyke et al. 2002). Τα ευρήματα ερευνών (Hoffman et al. 1996) δείχνουν ότι οι γυναίκες αποτελούν περίπου το 40% αυτών που χρησιμοποιούν το ηλεκτρονικό ταχυδρομείο από το σπίτι και χρησιμοποιούν το Διαδίκτυο κυρίως για επικοινωνία περισσότερο από τους άνδρες. Από την άλλη πλευρά, ο στερεότυπος ρόλος του φύλου, πιθανώς, να επιδρά στη διαμόρφωση της στάσης απέναντι στους υπολογιστές (Roussos 2004) και αξίζει να σημειωθεί ότι οι προκαταλήψεις, σε συνδυασμό με τους μύθους, δημιουργούν ή ενισχύουν μηχανισμούς αποκλεισμού των γυναικών από γνωστικούς χώρους που σχετίζονται με τις τεχνολογίες (Δεληγιάννη & Ζιώγου 1997). Οπότε και οι όποιες διαφορές στις στάσεις και στις συμπεριφορές, με βάση το φύλο, απέναντι στους υπολογιστές και ίσως μια επιφυλακτικότητα από

μέρους των γυναικών είναι κατά βάση κοινωνικά κατασκευασμένες και προφανώς δεν στηρίζονται σε βιολογικούς παράγοντες, αλλά περνάνε μέσα από τα στερεοτυπικά πρότυπα στο χώρο της οικογένειας και στο χώρο της εκπαίδευσης (Turkle 1988). Ωστόσο, οι έρευνες δείχνουν και αρκετούς κοινωνικούς παράγοντες, οι οποίοι είναι υπεύθυνοι για τα εμπόδια που ορθώνονται στη χρήση των ΤΠΕ από τις γυναίκες όπως λιγότερο χρόνο στη διάθεσή τους λόγω των πολλαπλών τους υποχρεώσεων (παιδιά, ηλικιωμένοι), χαμηλότερους οικονομικούς πόρους ώστε να καλύψουν το κόστος της τεχνολογίας, Επιπλέον σε πολλές χώρες οι γυναίκες βρίσκονται σε κατώτερο μορφωτικό επίπεδο από αυτό των ανδρών, συμπεριλαμβανομένων και των ξένων γλωσσών. Τέλος, σε πολλές αναπτυσσόμενες χώρες οι γυναίκες τείνουν να κατοικούν σε περιοχές που δε διαθέτουν την υποδομή ούτε μπορούν να ταξιδεύουν σε περιοχές με μεγαλύτερη τεχνολογική ανάπτυξη όσο οι άνδρες.

Η μουσουλμανική μειονότητα στη Θράκη, που βρίσκεται κυρίως στα νομαρχιακά διαμερίσματα Ξάνθης και Ροδόπης, αριθμεί περίπου 100.000 άτομα από τα οποία περίπου τα μισά είναι γυναίκες (Markou, 1997). Η επίδραση της παγκοσμιοποίησης, με τους μηχανισμούς υπερσύνδεσης μέσω των νέων τεχνολογιών που διαθέτει για την σύνδεση εθνικών οικονομιών, της ευκολότερης διακίνησης αγαθών κεφαλαίων, υπηρεσιών και ανθρώπινων πόρων υπήρξε εμφανής στη μειονότητα μετά το 1990 (Demesticha, 2004). Στο σημείο αυτό θα πρέπει να επισημανθεί η συμβολή του προγράμματος του ΥΠΕΠΘ «Εκπαίδευση Μουσουλμανόπαιδων», με επιστημονική υπεύθυνη την καθηγήτρια Α. Φραγκουδάκη, με στόχο την αναβάθμιση της μειονοτικής εκπαίδευσης, την ενίσχυση της ελληνομάθειας και το άνοιγμα του δρόμου για την εκπαιδευτική επιτυχία των παιδιών της μειονότητας (Ασκούνη, 2002) καθώς και η σημασία του μέτρου της ποσόστωσης για την εισαγωγή των Μουσουλμάνων μαθητών στα Ελληνικά Πανεπιστήμια (Μπαλτσιώτης, 1997). Παρόλο που υπάρχουν μελέτες και έρευνες γύρω από τη γυναίκα, τη γυναικεία προσωπικότητα και τις λειτουργίες της, οι περισσότερες έχουν κατ' εξοχήν μονοπολιτισμικό προσανατολισμό, με αποτέλεσμα οι θεωρητικές και εμπειρικές έρευνες σχετικά με τις μουσουλμάνες γυναίκες της Θράκης να είναι περιορισμένες. Ενδεικτικά αναφέρονται η έρευνα της Κανακίδου (1996) η οποία αναφέρεται αναλυτικά στην προσωπικότητα της μουσουλμάνας γυναίκας, καθώς και το άρθρο της R. Mateos (1999) το οποίο αναφέρεται στο οικογενειακό πλαίσιο και στον αποκλεισμό των γυναικών της μουσουλμανικής μειονότητας που στο μεγαλύτερο μέρος τους είναι διπλά αποκλεισμένες λόγω οικογενειακών δομών και λόγω έλλειψης σωστής εκπαίδευσης.

ΕΡΕΥΝΑ

Στόχος

Στους στόχους της έρευνας είναι να διερευνηθεί αν παρόλα τα προβλήματα εκπαίδευσης και αποκλεισμού οι γυναίκες της Μουσουλμανικής μειονότητας της Θράκης ενδιαφέρονται και χρησιμοποιούν τις ΤΠΕ και αν ναι να σκιαγραφηθεί ποιοι κοινωνικοοικονομικοί παράγοντες επηρεάζουν και καθορίζουν την σχέση αυτή.

Μέθοδος-Διαδικασία

Η έρευνα διεξήχθη με τη μέθοδο της δομημένης συνέντευξης στην Ελληνική ή στην Τουρκική γλώσσα, με τη χρήση ερωτηματολογίου που περιείχε 59 ερω-

τήσεις ανοιχτού τύπου, εναλλακτικών απαντήσεων και απαντήσεων ιεράρχησης. Για την κατασκευή του ερωτηματολογίου λήφθηκε υπόψη ότι έπρεπε να μπορούν να απαντηθούν από γυναίκες διαφορετικών μορφωτικών επιπέδων και κοινωνικοοικονομικών ομάδων. Επίσης πάρθηκαν ιδέες από προηγούμενες έρευνες (D.Wheeler 2002, European Commission 2004). Οι ερωτήσεις ήταν χωρισμένες σε 4 κατηγορίες. Στην πρώτη υπήρχαν ερωτήσεις σχετικά με δημογραφικά στοιχεία, στη δεύτερη για τις μαθησιακές και επικοινωνιακές ανάγκες και την στάση τους για τις ΤΠΕ, στην τρίτη σχετικά με μαθησιακές και επικοινωνιακές εμπειρίες τους με τις ΤΠΕ και στην τέταρτη για τους παράγοντες που επηρεάζουν την επικοινωνία και την μάθηση αυτών των γυναικών.

Δείγμα

Το δείγμα αποτελείται από 32 γυναίκες από τις οποίες οι 12 είναι ηλικίας 18-29, οι 16 είναι ηλικίας 30-39 και οι 4 ηλικίας 40-49, είναι κάτοικοι πόλεων και χωριών καλυμμένες με μαντίλα ή όχι. Το δείγμα είναι μη πιθανοτήτων που συγκεντρώθηκε με δειγματοληψία χιονοστιβάδας. Αρχικά έγιναν δύο πιλοτικές έρευνες, προκειμένου να διαπιστωθεί η εγκυρότητα των ερωτήσεων, και κατόπιν ακολούθησε η έρευνα με τις 32 γυναίκες. Από τον Πίνακα 1 διαπιστώνεται ότι η χρήση Η/Υ δεν επηρεάζεται από την οικογενειακή κατάσταση των γυναικών, από τον τόπο διαμονής τους αλλά ούτε και με την σχέση των συνεντευξιζόμενων με το Ισλάμ που απεικονίζεται με την μαντίλα.

Πίνακας 1. Δημογραφικά στοιχεία των γυναικών της έρευνας.

Ηλικίες	Οικογενειακή κατάσταση		Χώρος διαμονής		Μαντίλα	
	Έγγαμη	Άγαμη	Χωριό	Πόλη	Ναι	Όχι
18-29	5	7	6	6	6	6
30-39	14	2	5	9	3	11
40-49	4	0	1	3	0	4

Ηλικίες	Χρήση Η/Υ		Γνώση Ελληνικής γλώσσας	
	Ναι	Όχι	Ναι	Όχι
18-29	11	1	8	4
30-39	13	1	12	4
40-49	4	0	4	0

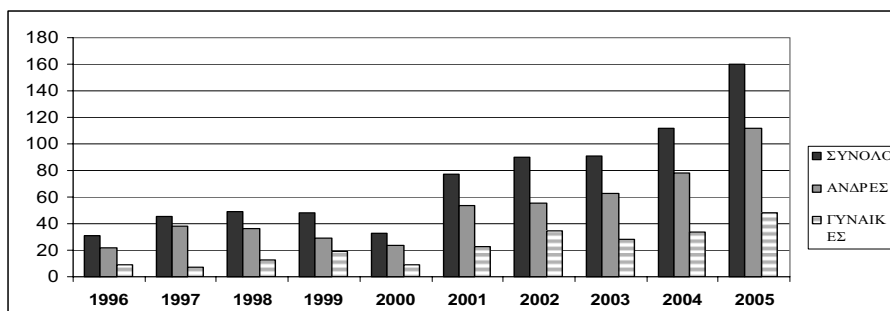
Στον Πίνακα 2 παρουσιάζεται το επίπεδο των σπουδών των γυναικών του δείγματος όπου φαίνεται ότι οι περισσότερες από αυτές είναι απόφοιτες Τουρκικών κρατικών Πανεπιστημίων, με μία αρχόμενη προτίμηση, για τα Ελληνικά εκπαιδευτικά ιδρύματα.

Πίνακας 2. Δημογραφικά στοιχεία για τις σπουδές τους.

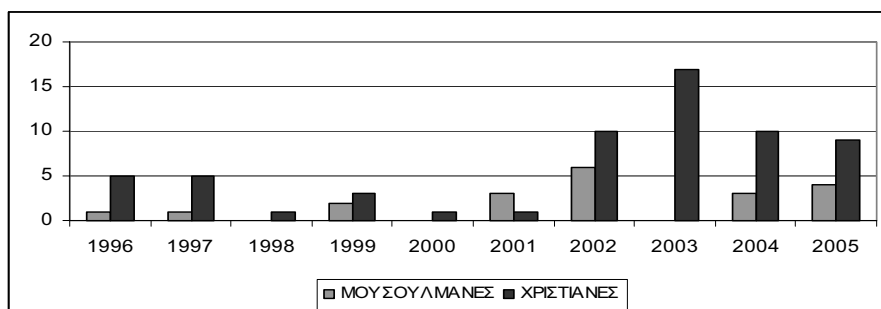
Ηλικία	Μειονοτικό Δημοτικό		Πανεπιστήμιο Ελλάδα	Πανεπιστήμιο Τουρκία *	ΙΕΚ ή όχι συνέχιση σπουδών
18-29	3	ΕΚΛ	2	1	2
		ΤΚΛ*	-	4	-
		ΜΛ	-	-	-
30-39	2	ΕΚΛ	-	5	1
		ΤΚΛ*	-	5	1
		ΜΛ	-	1	1
40-49	0	ΕΚΛ	-	-	-
		ΤΚΛ*	-	1	-
		ΜΛ	1	2	-

ΕΚΛ: Ελληνικό κρατικό Λύκειο, ΤΚΛ: Τουρκικό κρατικό Λύκειο, ΜΛ: Μειονοτικό Λύκειο, *: ή άλλη χώρα

Στο Διάγραμμα 1 φαίνεται, μετά την καταμέτρηση των επιτυχόντων Μουσουλμανοπαίδων αγοριών και κοριτσιών του Ν. Ροδόπης με το σύστημα της ποσόστωσης για την δεκαετία 1996- 2005 και την διερεύνηση των επιλογών τους, ότι οι γυναίκες μετά την καθιέρωση της ποσόστωσης για την εισαγωγή των μαθητών της μειονότητας σε Ελληνικά Α.Ε.Ι. έχουν αρχίσει να επιλέγουν Πανεπιστημιακές Σχολές στην Ελλάδα. Σήμερα υπολογίζεται ότι περίπου 700 αγόρια και κορίτσια από την μουσουλμανική μειονότητα έχουν αποφοιτήσει ή φοιτούν σε Ελληνικά Πανεπιστήμια.

Διάγραμμα 1. Γράφημα επιτυχόντων Μουσουλμανοπαίδων του Ν. Ροδόπης στα Ελληνικά Πανεπιστήμια. Η επίδραση του μέτρου της ποσόστωσης είναι εμφανής.

Όπως φαίνεται στο Διάγραμμα 2 ύστερα από έρευνα όλων των αρχείων των επιτυχόντων του Ν. Ροδόπης στα Ελληνικά Πανεπιστήμια από το 1996 ως και το 2005 οι γυναίκες της μουσουλμανικής μειονότητας επιλέγουν και σχολές στον τομέα της Πληροφορικής στην Ελλάδα

Διάγραμμα 2. Γράφημα επιτυχόντων γυναικών Ν. Ροδόπης σε Τμήματα Πληροφορικής στην Ελλάδα.

Μαθησιακές και επικοινωνιακές εμπειρίες

Στο Ν. Ροδόπης το μάθημα της Πληροφορική ξεκίνησε για τα κρατικά Γυμνάσια το 1994 και για το μειονοτικό Γυμνάσιο και Ιεροσπουδαστήριο το 2004 με πλήρως εξοπλισμένο εργαστήριο ενώ για τα 120 μειονοτικά Δημοτικά σχολεία του Ν. Ροδόπης σε κάποια λόγω του Ευρωπαϊκά χρηματοδοτούμενου προγράμματος «Εκπαίδευσης Μουσουλμανόπαιδων» που υλοποιήθηκε από το ΥΠΕΠΘ και το Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, το 2001 και για τα υπόλοιπα το 2003. Παρατηρούμε στον Πίνακα 3 ότι το σχολείο είναι ο χώρος που το μεγαλύτερο μέρος των γυναικών ηλικίας 18-29 έμαθε την χρήση του Η/Υ. Συγκριτικά με τις άλλες ηλικίες γυναικών που λειτούργησαν πιο ιδιωτικά, αυτό δείχνει την μεγαλύτερη συμμετοχή των γυναικών της μειονότητας πλέον στην κρατική εκπαίδευση και μάλιστα σε σχολεία πλήρως εργαστηριακά εξοπλισμένα, έχοντας έτσι ίσα δικαιώματα και ευκαιρίες με την πλειονότητα στην απόκτηση προσόντων και δεξιοτήτων για την μελλοντική τους είσοδο στο χώρο της εργασίας.

Στις ερωτήσεις «Έχετε υπολογιστή στο σπίτι ή στην εργασία, σύνδεση με το Διαδίκτυο και λογαριασμό email;» δόθηκαν οι απαντήσεις που περιλαμβάνονται στον Πίνακα 4. Όπως φαίνεται από τα ευρήματα η κατοχή υπολογιστή και η σύνδεση με το Διαδίκτυο επηρεάζεται από την ηλικία η οποία και προσδιορίζει την κοινωνικοοικονομική κατάσταση αυτών, αν και έχουν καταγραφεί στην έρευνα απόφοιτες Δημοτικού που κατοικούν σε περιοχές πιο αποκλεισμένες να έχουν υπολογιστή και καθημερινά να χρησιμοποιούν το Διαδίκτυο. Όπως φαίνεται στο δεύτερο μέρος του Πίνακα 4 παρόλο που υπάρχουν Ιντερνέτ καφέ σε όλα τα χωριά που διαβιεί η μειονότητα, και στις γειτονίες τους στην πόλη, οι γυναίκες δήλωσαν ότι δεν τα επισκέπτονται, παρά μόνο ελάχιστες περιπτώσεις αυτών, αν και πολλές από αυτές τα επισκέπτονται κατά την παραμονή τους στην Τουρκία. Επίσης στον ίδιο πίνακα για τις ερωτήσεις: «Θα δουλεύατε μέσω Η/Υ από το σπίτι», και «Θα δεχόσασταν πολύωρη εργασία όπως απαιτεί η αγορά των Ν.Τ.» φαίνεται ότι οι γυναίκες της έρευνας είναι θετικές στην τηλεργασία και στο εργασιακό περιβάλλον με αυξημένο ωράριο στην προσπάθειά τους να έχουν δουλειά.

Πίνακας 3. Που ή πως διδάχθηκαν τη χρήση Η/Υ.

		Γυμνάσιο ή Λύκειο	Παν/μιο	ΣΕΜΔΘ	Ιδιωτικές Σχολές ή ΚΕΚ	Μόνη ή με τη βοήθεια συζύγου
18- 29	ΕΚΛ	5	-	-	-	-
	ΤΚΛ*	2	2	-	-	-
	ΜΔ	-	-	-	-	2
30- 39	ΕΚΛ	1	2	1	-	2
	ΤΚΛ*	2	-	-	2	2
	ΜΛ ή ΜΔ	-	-	1	1	1
40- 49	ΕΚΛ	-	-	-	-	-
	ΤΚΛ*	-	-	-	-	-
	ΜΛ	-	1	1	-	2

*: και άλλων χωρών, ΣΕΜΔΘ: Σύλλογος Επιστημόνων Μειονότητας, ΜΔ: Μειονοτικό Δημοτικό

Πίνακας 4. Κατοχή Η/Υ στο σπίτι ή στην εργασία, σύνδεση με το Διαδίκτυο και email, Ιντερνέτ καφέ, τηλεργασία, ωράριο.

Ηλικίες	Η/Υ		Διαδίκτυο		Email	
	Ναι	Όχι	Ναι	Όχι	Ναι	Όχι
18-29	8	4	7	5	9	3
30-39	16	0	11	5	13	3
40-49	4	0	3	1	4	0

Ηλικίες	Χρήση Ιντερνέτ καφέ		Τηλεργασία		Αυξημένο ωράριο στο χώρο των Ν.Τ.	
	Ναι	Όχι	Ναι	Όχι	Ναι	Όχι
18-29	8	4	7	5	9	3
30-39	16	0	11	5	13	3
40-49	4	0	3	1	4	0

Στην ερώτηση: «Για ποιο λόγο χρησιμοποιείτε Η/Υ», Πίνακας 5, μεγαλύτερες προτιμήσεις συγκέντρωσαν οι επιλογές που έχουν σχέση με την επικοινωνία. Οι γυναίκες επιπλέον δίνουν μεγάλη αξία στη χρήση του Διαδικτύου και στις δυνατότητες επικοινωνίας και έκφρασης που τις παρέχει τόσο για επαγγελματικούς όσο και για προσωπικούς λόγους.

Πίνακας 5. Λόγοι χρήσης Η/Υ.

	18-29	30-39	40-49
Διαδίκτυο	7	9	4
Αγορά Προϊόντων	1	2	0
Email	5	7	4
Εφαρμογές Office	4	9	2
Σπουδές	2	0	0
Επικοινωνία με φίλους	4	8	3
Ηλεκτρονικά Παιχνίδια	1	1	2
Έρευνα Ιστοσελίδων	5	3	4
Παιδ. Λογισμικό	0	1	0

Συμπεράσματα

Στο δείγμα των γυναικών της μουσουλμανικής μειονότητας που ασχολούνται με τις ΤΠΕ, ο τόπος διαμονής, η οικογενειακή τους κατάσταση και η σχέση τους με το Ισλάμ δεν επηρεάζει τις επιλογές τους στην χρήση των ΤΠΕ. Ο κυριότερος παράγοντας που παίζει το σημαντικότερο ρόλο στο να γνωρίσουν, οι νεαρές κυρίως γυναίκες του δείγματος, τις ΤΠΕ φαίνεται να είναι το σχολείο. Οι γυναίκες του δείγματος χρησιμοποιούν τον Η/Υ κυρίως για σύνδεση με το Διαδίκτυο και επικοινωνία. Γενικά από το σύνολο των απαντήσεων τους και την προσδοκία τους στο ότι η εμβάθυνση στη γνώση των ΤΠΕ θα τις προσφέρει ευκαιρίες επικοινωνίας, πληροφόρησης, ανάπτυξης προσόντων και δεξιοτήτων για εύρεση εργασίας, διαφάνηκε η θετική τους στάση για τις ΤΠΕ.

Αν και πρόκειται για το ξεκίνημα αυτής της προσπάθειας (μικρό δείγμα, πειραματικό ερωτηματολόγιο), εκτιμήθηκε ότι πρέπει να κοινοποιηθούν τα πρώτα «ευρήματα», τα οποία δίνουν απαντήσεις σε κάποια ερωτήματα για την κατάσταση διαβίωσης ενός μέρους του πληθυσμού, στην περιοχή της Θράκης με στόχο τον προβληματισμό των αρμόδιων φορέων για την διαμόρφωση ίσως καλύτερων συνθηκών διαβίωσης αυτών των γυναικών, λόγω των ιδιαιτεροτήτων που τις διακρίνει και του διπλού αποκλεισμού λόγω φύλου και κοινωνικοοικονομικών συνθηκών.

Θα ήταν ενδιαφέρον, σε μακροπρόθεσμη βάση, να ερευνηθεί αν η βελτίωση των προσόντων αυτών των γυναικών επιφέρει και αλλαγές στην κοινωνικοοικονομική κατάστασή τους με επιδράσεις στην κοινωνία που διαβιώνει και αν και κατά πόσον η πρώτη επαφή με τις ΤΠΕ είτε μέσω των σπουδών στην Τριτοβάθμια εκπαίδευση είτε με την επαφή τους με το διαδίκτυο έχει σαν αποτέλεσμα ουσιαστικές καριέρες στο χώρο των ΤΠΕ.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. European Commission (2004), *Widening Women's Work in Information and Communication Technology*, Fondation Travail-Université (Namur, Belgium), available in PDF format on <http://www.ftu-namur.org/www-ict>.
2. Demesticha M. (2004), *Minorities in the Balkans in the era of globalisation: The case of the Turks in Western Thrace*, Ma Thesis Bogazici University, Istanbul
3. Hoffman D. L. Kalsbek K W. D. and Novak K T. P. (1996), *Internet and Web use in the U.S.* Communications of the ACM, p. 39, 36-46

4. Markou K. (1997), "Les Pomaks de Grèce." Cahiers Balkaniques, p. 25
5. Ribas Mateos N. (2000), *Old communities, excluded women and change in Western Thrace (Thracian Greece, the Provinces of Xanthi, Rhodopi and Evros)*, U. Autònoma de Barcelona. Dept. de Sociologia, Barcelona, Spain.
6. Roussos P. (in press) (2004), The Greek Computer Attitudes Scale: Construction and Assessment of Psychometric Properties. *Computers in Human Behaviour*
7. Turkle S. (1988), *Computational reticence: why women fear the intimate machine*. In C. Kramarae (ed.), *Technology and Women's Voices: Keeping in Touch*, (New York: Routledge & Kegan Paul), p 41-61.
8. Van Slyke C. Communally C. and Belanger F. (2002), *Gender Differences in Perceptions of Web-based shopping*, *Communications of the ACM*, Vol.45, No. 7
9. Wheeler D. (2006), *The Internet in the Middle East*, State University of N. York Press, Albany
10. Ασκούνη Ν. (2002), *Η μειονοτική εκπαίδευση στη Θράκη ως ερευνητικό πεδίο: πολιτικές διαστάσεις της έρευνας*, Επιστημονικό συμπόσιο της Εταιρείας Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας
11. Βιτσιλάκη Χ. Μαράτου-Αλιπράντη Α. Καπέλλα Α. (2001), *Εκπαίδευση και φύλο*, Μελέτη Βιβλιογραφικής Επισκόπησης, ΚΕΘΙ.
12. Δεληγιάννη Β. & Ζιώγου Σ. (1997), *Φύλο και σχολική πράξη, Συλλογή εισηγήσεων*, Εκδόσεις Βάνιας, Θεσσαλονίκη
13. Κανακίδου Ε. (1996), *Η προσωπικότητα της μουσουλμάνας γυναίκας και η συμβολή της στις παραδοσιακές δομές αγωγής και εκπαίδευσης των μουσουλμάνων της Δυτικής Θράκης*, διδακτορική διατριβή, ΠΤΔΕ, ΔΠΘ, (διαθέσιμο στο διαδίκτυο <http://alex.eled.duth/eled/phd/kanakidou>)
14. Μπαλτσιώτης Α. (1997), «Ελληνική διοίκηση και μειονοτική εκπαίδευση στη Δυτική Θράκη», στο Κ. Τσιτσελίκης και Δ. Χριστόπουλος (επιμ.), (1997), *Το μειονοτικό φαινόμενο στην Ελλάδα, Μία συμβολή των κοινωνικών επιστημών*, Αθήνα, ΚΕΜΟ & εκδ. Κριτική, σ. 315-348